

1968.

MOČNIK, RASTKO

Nismo krivi, ali smo odgovorni
Razgovarao Ozren Pupovac

MOČNIK, RASTKO

Nismo krivi, ali smo odgovorni
Razgovarao Ozren Pupovac

Kako biste najopćenitije definirali najznačajnije društvene i političke procese vezane uz raspad Jugoslavije? Koje su, iz vašega gledišta, bile definirajuće društveno-povijesne tendencije osamdesetih?

Kada govorimo o raspadu Jugoslavije ili, radije bih rekao, uništenju Jugoslavije, trebamo uzeti u obzir barem jedno: procese koji su se odvijali desetljeće prije toga. Zbog toga je situacija u osamdesetima možda ključna za raspad. Sad, situacija je bila vrlo složena i ja pojednostavljujem kad kažem da se može opisati kroz dvije strane, dvije proturječne strane. Na jednoj je strani bila galopirajuća inflacija, bilo je zaista grozno, ljudi su odmah nakon dobivanja plaću mijenjali u njemačke marke jer je to bio jedini način da vrijednost preživi do kraja mjeseca. Postojao je porast društvenih sukoba. Dogodilo se nekoliko spektakularnih štrajkova, posebno rudarski štrajk u Labinu, u rudniku Raša u Istri koji se nije moglo razriješiti kao prije kad bi država, općina i republika platili radnicima i smirili ih. Ovdje je to zapravo bio klasni sukob s općinskom i kasnije republičkom birokracijom. Zatim je postojao porast u napetosti i represiji intelektualnih struja, osobito beogradskom suđenju 1984., 1985., protiv ljudi koji su organizirali Slobodno sveučilište i koji su većinom bili šezdesetosašišti. Tu je represiju organizirao slovenski federalni ministar unutarnjih poslova Stane Dolanc. I naravno, postojao je veliki gubitak prestiža federalne vlade povezan s nizom skandala, korupcijom, lošom administracijom itd. Opet se dogodio porast sukoba s vojskom koja je počela igrati političku ulogu jer je bila jedina federalna institucija koja nije bila pod ozbiljnim pitanjem. Grupe novinara i mladih ljudi držale su debatu o prigovoru savjesti. Tako imamo dramatičnu sliku drastičnih procesa i vrlo loše gospodarske situacije. Zapravo je kriza svjetskog kapitalističkog sustava nadolazila u periferiju. Ono što se u sedamdesetima događalo u jezgri, u središtu kapitalističkog sustava tijekom osamdesetih došlo je na periferiju sovjetskog bloka. To je bila dezintegracija socijalne države. A kompleks partijske države počeo je gubiti legitimitet jer nije mogao održati obećanje o društvenoj solidarnosti i perifernoj socijalnoj državi. Dakle to je bila jedna strana. S druge strane, postojala je nevjerojatna kreativnost u kulturnim poljima, osobito u subkulturama. Bio je tu drugi val rock kulture koji je bio lokalni pokret, bilo je dobrih sastava koji su rasli po gradićima po cijeloj Ju-

Stane Dolanc

goslaviji, ne samo u središtu, bio je tu punk rock sa snažnom društvenom komponentom, bio je anarhičan, ali i komunitaran nasuprot službenoj doktrini. Bilo je snažnih umjetničkih pokreta koji su se počeli razvijati krajem sedamdesetih poput feminističkog pokreta, pacifističkog pokreta, ekološkog pokreta, gej-lezbijskog oslobođenja i sličnih. Dakle sve te nove pojave, subkulture, društveni pokreti, teorijske produkcije bile su po prirodi federalne. Nijedna od njih nije bila dovoljno snažna u vlastitoj republici gdje je započeta i pokrenuta. Jugoslavija je bila tržište za rock skupine, teorija se nije mogla razvijati samo u Ljubljani i eventualno Mariboru. Trebao se voditi dijalog s kolegama iz Zagreba, Beograda ili Sarajeva. Tako da ta čitava druga strana, kad se sad pogleda unatrag, nevjerovatno je koliko je bila živa i ozbiljna i visokokvalitetna, bila jugoslavenska i nije se mogla zatvoriti u pojedine republike.

Tako imamo napetost između procesa koji su počeli dezintegrirati federativnu socijalističku Jugoslaviju s jedne strane, a s druge strane nove pokrete, nove procese, nove aktivnosti koje su proizvodile formulacije onoga što je jugoslavenska federacija zapravo mogla biti i pokazivale svoje kreativne i produktivne mogućnosti.

- **Možete li reći nešto više o načinu na koji su gospodarski sukob i gospodarska kriza koji su pogodili Jugoslaviju početkom osamdesetih bili artikulirani na razini samih političkih elita, kakve napetosti su proizveli?**

Ubrzali su dezintegraciju jugoslavenskog saveza na republičke dijelove. Tako da je za republičke elite bilo lako kriviti federaciju. Federacija se predstavljala kao fantomsko biće koje se okrivljavalo kadgod je nešto pošlo po zlu. Naravno da je to bila ideološka pozicija, ali ona je djelovala. Treba uzeti u obzir da je jugoslavenska federacija bila vrlo labava federacija, imala je važne elemente konfederacije.

Republičke političke i ekonomske elite vodile su ekonomske i političke procese tako da se njih treba kriviti, a sukobi su srasli oko republičkih vodstava. Pa kad su se našli pod udarom trebali su naći alibi, a to su postala federalna tijela koja nisu bila ništa drugo nego tijela sastavljena od ljudi iz različitih republika.

Marx je jednom rekao da je monarhijska administracija jedina prava nacija Habsburškog carstva. U Jugoslaviji nismo imali jugoslavensku naciju u tom smislu,

vrstu birokratske veberovske elite. Ne, federalna elita bila je oformljena od republikanskog osoblja i tako i funkcionirala, zbog toga se tako lako raspala kad je krajem osamdesetih stigla kriza. Tako da su prava Jugoslavija osamdesetih bili punk rock sastavi koji su putovali teritorijem teoretskih dijaloga koji su se odvijali u različitim žarištima intelektualne proizvodnje.

- **Čini se da je postojalo proturječje imanentno samoj federaciji jer s jedne strane bila je spremnik solidarnosti, spremnik ideologije bratstva i jedinstva, a s druge strane bila je pregovarač, posrednik pri globalnim društveno-ekonomskim procesima, bila je pregovarač sa stranim kapitalom. Kako biste objasnili ovo proturječje?**

Gospodarstvo je u određenoj mjeri bilo nacionalno gospodarstvo federalne Jugoslavije. Oko 60% slovenske proizvodnje prodavalo se na jugoslavenskom tržištu izvan Slovenije i slovenski gospodarski razvoj ne bi se mogao dogoditi bez Jugoslavije. Slovenci su imali monopolni pristup tržištu od 20 000 000 ljudi. Stvarnost je definitivno bilo nacionalno gospodarstvo koje je bilo jugoslavensko, a politička stvarnost također je bila federalna, jer su se pravi politički procesi mogli artikulirati jedino u političkom prostoru koji nadilazi etničke, religijske i kakve god lokalne zajednice koje su tada postojale u Jugoslaviji. Dakle, politički proces artikulirao se samo u političkom prostoru koji je bio federalan. Zbog toga je “alternativa” koja se sastojala od onog što sam prije opisivao, različitih društvenih pokreta itd., imala spontani, jugoslavenski karakter, bez puno refleksije. S druge strane, ona je još uvijek bila partijska država, što znači da je partija bila kraljeznica političkog sustava i jamac postojanja političkog polja ili prostora. Tako da kad se partija počela dezintegrirati na republičke i male oligarhije, dezintegrirao se i sam politički prostor. To je bilo loše naslijeđe povijesti partijske države jugoslavenskih komunista. Tako su, na primjer, propali pokušaji da se proizvede alternativni jugoslavenski politički prostor, poput najvažnijeg kojeg je pokrenuo profesor Branko Horvat – Udruženje za jugoslavensku demokratsku inicijativu, to je bio pan-jugoslavenski pokret, to je bilo vrlo dobro društvo u ono vrijeme, no potpuno marginalno, to je bio klub intelektualnih čudaka. S jedne strane politički prostor bio je federalan, no s druge strane počivao je na monopolu partije.

MOČNIK, RASTKO
Nismo krivi, ali smo odgovorni

UP&UNDERGROUND
Proljeće 2010.

Miko Tripalo

- **Možete li nam nešto reći o načinu na koji su republička vodstva komunističkih partija sudjelovala u društveno-ekonomskom sukobu, kakvo je bila situacija sa suverenitetom, u početku organiziranom oko podjele i redistribucije društveno-ekonomskih resursa?**

Ovdje je slika također složena. Na primjer, postojao je pokušaj da se uvede socijalističko tržište krajem šezdesetih, a promovirali su ga oni koje su tada tvrdolinijaši zvali liberalnim tehnokratskim elitama. Nikežić u Srbiji, Tripalo u Hrvatskoj ili Kaučič u Sloveniji. Ti su ljudi smjesta bili optuženi za nacionalizam što naravno nije bila istina jer oni su bili liberalni i projugoslavenski nastrojeni; naime, jedino je Jugoslavija bila tržište, ne može postojati značajno tržište u Sloveniji s 2 000 000 ljudi ili u Crnoj Gori. Tvrdolinijaši, koji su naposljetku razbili liberale, bili su puni federalne retorike, no zapravo su oni bili nacionalisti. Na primjer Popit koji je bio glavni tajnik Saveza komunista Slovenije nakon pada Kaučiča bio je nalik na arhaičnog nacionalnog boljševika. Treba biti vrlo pažljiv u ovom političkom sukobu jer su članovi ortodoksne struje, koji su imali predmoderne, recimo staljinističke ideje o tome kako dominirati društvom, bili zatvoreni unutar republika, budući da je postojao parafeudalan pristup, dočim su liberali koje su optuživali za nacionalizam, jer je to bila zgodna oznaka kako da se protiv njih bore, naravno, bili projugoslavenski jer su htjeli uvesti kapitalističke elemente u socijalističku ekonomiju.

Najozbiljniji sukob o raspodjeli viška vrijednosti bio je između federacije i republike Hrvatske jer je Hrvatska s turizmom bila glavni uvoznik stranog novca. Tako je federacija donijela nekoliko zakona koji su obvezali Hrvatsku da se odrekne prihoda stranog novca. A to je naravno snažno doprinijelo razvoju hrvatskog nacionalizma jer za to je postojao ekonomski razlog. Višak vrijednosti mijenjao se za dinare koji su vrlo brzo gubili vrijednost, a stabilna valuta se slala u Beograd, naravno kako bi se otplatilo strani dug.

- **Možete li nam reći nešto o načinu na koji su funkcionirali socijalna država i mehanizmi redistribucije i solidarnosti na federalnoj razini? Posebno se referiram na nerazvijeni fond Kosova itd.**

Veći dio mjera socijalne države zadržan je na razini republika, obrazovnih sustava, društvenih sustava,

mirovina, društvenih mreža. Već je taj dizajn stvorio nekakvu zalihu republikama koja se kasnije preobrazila u nacionalizam, budući da je, na primjer, mirovinski sustav u Sloveniji bio daleko superiorniji mirovinskom sustavu u Bosni i ljudima koji su mogli dobiti slovensku mirovinu bilo je bolje, osobito ako su se nakon aktivnog razdoblja vratili kući. Dakle, unutar Jugoslavije postojala je podjela na sjever i jug, a ta je podjela funkcionirala kao što funkcionira svugdje. Kaže se da je 20% nacionalnog proizvoda Slovenije slano u fond za nerazvijene dijelove Jugoslavije i na to gledam kao na ulaganje u razvijeni monopol na tržištima za slovensku proizvodnju. Tako su Slovenci preko jugoslavenske federacije razvijali vlastita tržišta. Što funkcionira savršeno. Na primjer, hladnjaci Gorenje bili su bez konkurencije, Obodin im nije bio ozbiljna konkurencija i imali su vrlo dobru servisnu mrežu po cijeloj Jugoslaviji. Problem s fondom za razvoj bio je u tome što su globalni odnosi sjevera i juga manje ili više između lokalnih elita i njihove klijentele. Tako da nije imao učinka koji je trebao imati. No s druge strane na taj se način održavao na razini potrošački kapacitet jugoslavenskog juga da kupuje slovenske proizvode, ovdje imamo paradoksalni savez između slovenske podrške nerazvijenima i mreža korupcije u nerazvijenim područjima koje ulažu taj novac u jačanje kapaciteta potrošača, a ne jačanje kapaciteta proizvodnje jugoslavenskoga juga. To je doprinosilo koristi onih koji su davali taj novac i to je nešto što ljudi nisu razumjeli u ono vrijeme, a još manje razumiju danas.

Dakle razvojni fond bio je federalna institucija u koji su pojedine republike davale novac koji se tada ulagao u nerazvijene regije Jugoslavije, što znači Kosovo, dijelove Bosne, Crne Gore i Makedonije. Postojao je trajni sukob između doprinošenja fondu oko pitanja što uzeti kao osnovu doprinosa. Slovenci su naravno zagovarali opciju da broj državljana treba biti vodeće načelo, da se doprinosi sukladno broju državljana, a drugi, osobito nerazvijeni podupirali su doprinos sukladno nacionalnom proizvodu tako da se uvijek postizao kompromis po tom pitanju. Slovenski nacionalisti tvrdili su da se naposljetku 16%-20% slovenskog nacionalnog proizvoda oduzelo ili izvlástilo u korist tog razvojnog fonda. Ako pogledamo taj aranžman pažljivije, možemo vidjeti da je novac, preko tog fonda uloženo u nerazvijene regije, pomogao ojačati potrošački kapacitet tih regija. Trebao je ojačati njihov proizvodni kapacitet, no on je

već jačao potrošački kapacitet ljudi u nerazvijenim dijelovima Jugoslavije. Slovenci su zapravo razvijali tržišta za slovensku proizvodnju, industriju i usluge. Slovenci su, budući da su dio Jugoslavije, imali monopolistički pristup tom tržištu. Nijemci, Talijani, Austrijanci itd. trebali su plaćati carinu, poreze i nije bilo tako lako imati pristup Makedoniji i Bosni. Slovenci su tamo mogli ući izravno svojim industrijskim proizvodima, a i bankarskim sustavom. Ljubljanska banka bila je velika jugoslavenska banka s ograncima po cijeloj Jugoslaviji. Postojali su snažni osjećaji i Slovenci su mrskom smatrali činjenicu da sav novac uložen preko razvojnog fonda u nerazvijene regije nije iskorišten produktivno već se raspršio klijentelističkim mrežama u različite neproduktivne svrhe. To je bilo istinito u određenoj mjeri – može se vidjeti da rezultati, sustavi i podrška nerazvijenih nisu proizveli očekivane učinke. No paradoksalno, ovo je još više koristilo Slovencima jer je taj novac bio izravno ulagan u potrošački kapacitet lokalnih elita i klijentele tako da su oni kupovali još više slovenskih proizvoda nauštrb kapacitetu da proizvedu nešto svoje. Sve u svemu, ovaj aranžman sa svojim deformacijama igrao je u korist razvijenih dijelova Jugoslavije, osobito Slovenije. Općeniti pokazatelj ovih učinaka je to da se prema kraju Jugoslavije jaz između nerazvijenih i razvijenih povećavao desetljećima i Slovenci su se žalili na to, no to je funkcioniralo onako kako odnosi između sjevera i juga općenito funkcioniraju.

- **Kako su se globalniji procesi integracija, mislim na EU, odražavali u paradoksalnim društveno-ekonomskim sukobima u Jugoslaviji i zašto taj paradoks imamo upravo u Sloveniji koju ste ranije opisali kao potpuno sklonu integraciji prema zapadu, zašto je slovenska Komunistička partija nadošla na slogan “Europa sad”?**

Zanimljiva stvar u vezi političke orijentacije slovenske i hrvatske, pa u određenoj mjeri i srpske Komunističke partije ili saveza je da su htjeli integrirati Jugoslaviju u svjetsko tržište, što je značilo zapadno tržište. Sad, zapadno je tržište bilo mnogo tvrđe od jugoslavenskog, konkurencija je bila jaka, a standardi kvalitete mnogo zahtjevniji. S druge strane, stvarnost je da je slovenska industrija bila veliki izvoznik prema Sovjetskom Savezu i sovjetskom bloku gdje konkurencija nije bila toliko jaka, a što se tiče kvalitete proizvoda – ju-

goslavenski proizvodi mogli su se uspješno nositi s lokalnom proizvodnjom, tako da je zanimljivo da su elite, ne samo slovenske nego i hrvatske, naprimjer Marković, a to je još u šezdesetima, favorizirale ubrzanu integraciju u svjetsko tržište i čak su se moralno protivile: zašto se želite natjecati na tržištima gdje je konkurencija slaba, zašto ne uđete među stvarnu konkurenciju zapadnih tržišta. To su izriječkom podupirali ekonomisti. Sad, bilo je nekoliko argumenata u korist takve preorijentacije, jedan je bio to da Sovjetski Savez nije bio dobar platiša. Cijelo vrijeme trebali su se praviti posebni aranžmani, kompenzacije u vidu prirodne razmjene, a to je bilo prije naftne krize, tako da takva situacija nije bila toliko povoljna za Jugoslaviju; nakon naftne krize naravno da je sovjetski plin postao bolja roba od stabilne valute, no još uvijek Sovjeti nisu bili dobri, nisu redovito plaćali, uvijek je postojalo pitanje izbijanja krize u Istočnom bloku i nemogućnosti prodavanja tako da su postojali dobri razlozi za preorijentaciju. Problem je u tome što je malo jugoslavenske robe bilo konkurentno.

- **Zašto je to stvorilo toliko ekstremne političke lomove, zašto je na tom temelju artikuliran secesionistički zahtjev?**

Pitanje oko preorijentacije prema zapadnom tržištu nije bilo nacionalističko jer je bilo artikulirano unutar okvira ekonomske racionalnosti u globalnoj situaciji gdje još postoje nacionalne ekonomije. Tada je za slovensku industriju, kako bi bila konkurentna, bila velika prednost imati bosansku radnu snagu (ljude koji su radili za nisku plaću i pristajali živjeti u vrlo skromnim uvjetima bez obitelji u blokovima za rad), smanjujući tako cijenu radu što i danas rade, ali sad se trebaju suočiti sa slovenskim sindikatima, dok se prije nisu trebali suočiti ni sa kime jer, na primjer, bosanski radnici ili oni iz nerazvijenih dijelova Jugoslavije bili su sretni što u Sloveniji imaju mnogo veće plaće, nego što bi imali kod kuće, ako bi se uopće mogli zaposliti. Nije bilo nekog posebnog interesa da se iz tog razloga sruši Jugoslavija, postojali su i drugi razlozi, govorio sam o Sloveniji kao o najrazvijenijem dijelu – Slovenija je bila proizvođač tehnološki zahtjevnije robe tako da su dijelovi konačnih proizvoda proizvedeni u Bosni, Vojvodini ili drugim dijelovima, pa čak i nerazvijenim dijelovima Jugoslavije. To je onda bilo dobro jer se opet moglo jeftino dobiti elemente konačnih proizvoda i prodati ih skupo na zapadnom tržištu. Ti

procesu otišli su toliko daleko da je u određenom stadiju u Srbiji postojala panika da će Slovenci kupiti Vojvodinu jer je Vojvodina kao poljoprivredno područje bila vrlo korisna Sloveniji zbog toga što Slovenija nema mnogo poljoprivredne proizvodnje pa su one bile nadopunjavajuće i istina je da su slovenske tvrtke počele ulagati u vojvođanska poljoprivredna poduzeća. I to je zapravo bio početak tog nacionalističkog straha – Slovenci koji kupuju Vojvodinu što dovodi do srpskog pokušaja blokiranja ne samo upliva slovenskog kapitala, već i prodaje slovenske robe na srpskim tržištima.

– **Kako su se ti društveno-povijesni procesi i prostor kreativnosti i misli o kojem ste pričali odrazili u Sloveniji? I zbog čega postoji određena povlaštenost Slovenije kao mjesta razvoja alternativne misli, kulturnih pokreta itd.?**

Tijekom osamdesetih Slovenija je zapravo prilično dobro primila udar krize. Bolje od drugih krajeva Jugoslavije jer je ekonomska situacija Slovenije bila jača. S druge strane, pozitivna strana osamdesetih, ta velika “alternativna” fermentacija, bila je jača u Sloveniji povijesnom slučajnošću. U Hrvatskoj su postojali jaki valovi kulturne i intelektualne opresije unutar okvira borbe protiv nacionalističkog pokreta na početku sedamdesetih, a u Srbiji su postojale jake čistke na sveučilištima i školama općenito. Bosna je u to vrijeme bila vrlo strogo mjesto i imala jaku intelektualnu emigraciju i studente koji su odlazili na druga mjesta jer je u to vrijeme imala vrlo represivan politički sustav.

Tako je igrom slučaja Slovenija u osamdesetima bila liberalno mjesto, mjesto eksperimenta i dijaloga. I to nema ništa sa specifičnostima tog teritorija. Zagreb i Beograd su u prošlosti bili važnija intelektualna i kulturna središta. No to je umanjeno u sedamdesetima zbog različitih tipova političke represije.

U Sloveniji su se tijekom osamdesetih odvijale velike promjene, stvarne preobrazbe sustava i, najprostije rečeno, na kraju osamdesetih barem su u Sloveniji osigurana ljudska prava. Napuštena je smrtna kazna, uspostavljen je prigovor savjesti protiv vojne službe, u ustav je uvedena nediskriminacija na temelju političkog mišljenja. Nediskriminacija na temelju seksualne orijentacije nije bila eksplicitno naznačena u ustavu, ali se priznavala izriječkom. Sloboda izražavanja u Sloveniji osigurana je sredinom osamdesetih kao rezultat federalne

mobilizacije protiv beogradskog suđenja organizatorima slobodnog sveučilišta. Dakle, krajem osamdesetih Jugoslavija je očekivala da Slovenija otvori prozor prema novim regijama političkog života unutar socijalističkog okvira. Bio sam uključen u nekoliko tih pokreta i borili smo se za ljudska prava i slobodu izražavanja. I za slobodu udruživanja jer je postojalo pitanje slobodnih sindikata. No, nikad nisam mislio da bismo trebali postići te stvari izvan socijalističkog konteksta. I djelovalo je. Krajem osamdesetih u Sloveniji je bilo više slobode izražavanja nego što ga ima sad u liberalnoj demokraciji, gdje svaki urednik može odbiti objaviti vaš tekst jer imate druge mogućnosti, u krajnjoj liniji možete ustanoviti vlastiti medij. Znači jugoslavenski je narod percipirao Sloveniju kao svojevrsnu avangardu tog vremena. A počeo se širiti i slovenski jezik, barem među kulturnim elitama u Zagrebu – zagrebački je dijalekt vrlo sličan slovenskom jeziku – ali i u Beogradu. Ljudi su počeli čitati slovenski tisak, pratiti slovensku televiziju itd. Dakle postojao je proces koji je stremio k uspostavljanju kulturnog prostora i političkog polja koje bi bilo Jugoslavija.

– **Trenutak koji je označio sam vrhunac političkih razvoja u Sloveniji krajem osamdesetih bilo je uhićenje i suđenje Janezu Janši, s još dva novinara i jednim časnikom jugoslavenske vojske 31. 5. 1988. Možemo li nešto više pažnje posvetiti kontekstu u kojem su se odvijali uhićenje i suđenje?**

Pa, u 1988., s uhićenjem Janše, vojnog časnika i dvojice novinara, vojska je zapravo ušla na političku scenu. Za ovaj potez postojali su presedani u cijeloj Jugoslaviji, no posebno u Sloveniji, prethodeći upravo ovom događaju.

Negdje prema polovici osamdesetih u Sloveniju su stizala izvješća o dilanju oružjem u Africi od strane federalnih vojnih dužnosnika. Ovo izvješće, koje je napravio izvjestitelj glavnog slovenskog vjesnika Delo, iz Nairobia, bilo je odbijeno od njegovog vjesnika i potom ga je objavio drugi tjednik *Mladina*. *Mladina* je dugo vrijeme bila središnji glasnogovornik alternativnih pokreta. Od sedamdesetih su u Sloveniji postojale dvije institucije te vrste. Jedna je bila tjednik *Mladina*, a drugi Radio Student koji je zapravo dostignuće revolucije iz 1968. Radio Student bio je aktivan u Ljubljani, a *Mladina* se tiškala u Sloveniji, ali se nije prodavala samo u Sloveniji, već i u glavnim gradovima drugih republika.

Branko Mamula

Znači, *Mladina* je objavila slučaj oko sumnjivih poslova oko prodaje oružja u Africi od strane poduzeća koje je zapravo bilo vojno poduzeće. Tako da je to stvorilo veliku napetost.

Zatim je *Mladina* napala admirala Mamulu zbog zloupotrebe vojnog osoblja, a možda i vojnih fondova za izgradnju privatne vile u Opatiji. To je bio još jedan skandal koji je u Sloveniji pokrenula *Mladina*.

U rano proljeće 1988. vojska je, po svemu sudeći, pokušala intervenirati u slovensku lokalnu politiku i htjela uhititi određene ključne figure službene politike. No taj pokušaj spriječio je ministar unutarnjih poslova. *Mladina* je izvjestila o tome i to je bila objava rata Jugoslavenskoj narodnoj armiji i *Mladini* se to vratilo krajem svibnja kad je vojska uhitila jednog od njenih suradnika, stručnjaka za obrambene i vojne teme, Janeza Janšu. Janša je u tom trenutku radio za računalno poduzeće, bilo je to tehnološko avangardno poduzeće i njegovi kolege, Igor Bavčar i još neki igrat će važne uloge u nadolazećim događajima.

– **Zbog čega je Janšin proces imao takve dramatične političke učinke u Sloveniji?**

Na početku to je bio udarac listu *Mladina* i alternativni. Alternativni pokreti su bili nejasna konstelacija koja se nikad nije stvarno organizirala. Nije bilo u prirodi alternativnih pokreta da se strogo organiziraju i institucionalno međusobno povežu. Imali smo forum, zvao se Forum društvenih pokreta, no to je bilo svojevrsno povezničko koordinirajuće tijelo koje se sastajalo samo povremena da koordinira aktivnosti, nije to bilo ništa posebno. Kad je vojska uhitila Janšu i kad smo vidjeli da je to očito usmjereno protiv alternativne scene u Sloveniji ili možda Jugoslaviji, uspostavili smo odbor za obranu ljudskih prava i to je prvi put da su se alternativni pokreti i različite skupine i tendencije skupile zajedno pod istom organizacijskom formom. To su bili društveni pokreti, kulturne i subkulturne skupine i tendencije i teorija, a teorija je u to vrijeme bila vrlo pluralistička, od tvrdolinijskih ljevičara koji su formirali skupinu zvanu Proleterska revolucija do hipijevskih, bivših šezdesetosmaških skupina pa do lakanovskih teoretičarskih post-strukturalističkih tendencija.

– **Možete li nam reći više o politici odbora oko samog suđenja, koji su bili konkretni politički zah-**

tjevi koje je odbor uputio slovenskom vodstvu i jugoslavenskim republikama oko Janšinog suđenja?

Neposredni cilj odbora bio je obrambeni. To znači da smo htjeli osigurati pošteno suđenje Janši i drugim optuženicima, a općenitiji cilj bio je obraniti alternativnu scenu i eventualno proširiti tvrdokornije alternativne organizacije van Slovenije na druge dijelove Jugoslavije.

– **Je li to bilo pitanje uvođenja prostora slobode, u nekom smislu, prostora formalnih sloboda, građanskih prava itd.?**

Nije to baš bio mesijanski pokušaj uvođenja slobode u represivni socijalistički sustav, bilo je to utemeljeno na našem iskustvu osamdesetih gdje se dokazalo vrlo korisnim koristiti libertarijanske elemente socijalističkog pravosuđa kako bi se proširio prostor ljudskih prava, slobodnog izražavanja i slobodnog udruživanja. Naše su neposredne taktike bile omogućiti pošteno suđenje unutar danog okvira. I naravno, izgurati vojsku natrag iz politike, tako da to nije bio uvoz slobode i demokracije u Jugoslaviju, već prije aktivacija postojećih formalnih instrumenata slobode i demokracije, animacija i mobilizacija ljudi na njihovo korištenje. To nije bio toliko revolucionaran pokušaj, naša ideja bila je da ne smijemo plašiti ljude, da im trebamo pokazati da su mnoge stvari moguće, da sami moramo koristiti instrumente koji su nam već dostupni i ne podleći pritisku koji dolazi iz partije, od jakih figura velikih ljudi, to je bio neposredni cilj. Naravno da smo htjeli rašireniju ulogu alternativne Jugoslavije i moram reći da smo bili osobito dobro prihvaćeni u Beogradu, pa i u Zagrebu, ali samo na rubovima društva, ne unutar establišmenta.

– **Kako je odbor postao katalizator narodnog nezadovoljstva u Sloveniji, kako je uspio mobilizirati i stvoriti široku platformu unutar slovenske javnosti?**

Kao što sam rekao, na početku bilo je to svojevrsno alternativno ustrojstvo jer su alternativni ljudi bili napadani. Zatim smo išli unaokolo, kao i obično, dobiti podršku, pridobiti druge članove. Ljudi su mogli postati članovi odbora i skala na kojoj smo obično djelovali bila je nekoliko stotina, od 700 do 1000 članova bila je standardna veličina prethodnih sličnih pothvata. A sada

smo u jednom tjednu dobili 100 000 članova i to je nadmašilo naše kapacitete te se otelo kontroli pa smo trebali tražiti nove partnere. Naravno, tu su već bili partneri koji su se nudili poput Društva pisaca Slovenije, profesionalne skupine koja je u socijalizmu bila vrlo važna. Dilem cijele Jugoslavije, pisci u Beogradu igrali su važnu ulogu u borbi protiv kaznenog zakonika u Jugoslaviji koji je kažnjavao izražavanje mišljenja, takozvani verbalni delikt. Kako bismo uspjeli bili smo prisiljeni činiti kompromise, u vezi ciljeva i sveukupne ideološke pozadine, a naravno tog trenutka nismo bili svjesni da su naši partneri i pristaše mnogo jači s nama i da smo zapravo imali posla s frakcijama nomenklature. I da će se naš pokušaj preorijentirati prema ciljevima koji u početku nisu bili tu.

– **Možemo li govoriti o načinu na koji je suđenje i uhićenje Janše postalo i sredstvo izražavanja i širenja nacionalizma, ideologije u politici i kako je Janšino suđenje proširilo ideje i prijedloge slovenskog nacionalnog programa artikuliranog nekoliko godina ranije od strane nacionalističkih intelektualaca lista *Nova Revija*?**

Kad je suđenje protiv četvorice optuženih počelo negdje u svibnju 1989., Odbor za obranu ljudskih prava već je bio masovna organizacija i vrlo snažna institucija na koju su svi drugi politički akteri u Sloveniji trebali računati, tako da smo imali vrlo jaku poziciju. Jedan od načina na koji smo funkcionirali bilo je izdavanje dnevnih biltena tako da smo bili važan izvor informacija, što nam je pak dalo vrlo dobro poziciju u medijima i javnom prostoru. Način na koji smo sastavljali te biltene bio je prilično naivan i objasniti ću ga anegdotalno. Odbor za obranu ljudskih prava dobio je sobu u prostoru studentske udruge ljubljanskog sveučilišta. U sredini sobe bio je veliki stol, a na stolu računalo. Računalo je bila naša velika prednost pred vojnim tužiteljem jer on je imao pisani stroj, a mi računalo – bili smo mnogo brži i mogli smo bolje reagirati. Dakle, računalo je tamo stajalo i obično je tu bio dnevni bilten i tekst koji se sastavljao. Svatko tko je imao ideju utipkao je rečenicu ili dvije u računalo. A onda je netko u travnju ili svibnju 1989. upisao frazu suverenost slovenske nacije u bilten, a nama se to nije sviđalo pa smo započeli raspravu: pomalo je nacionalistička, no s druge strane htjeli smo imati masovni odaziv pa što trebamo napraviti? Tada je Mišo Krivić, odvje-

tnik, progresivni advokat disidenata i odvjetnik ljudskih prava ušao i rekao suverenost naroda, dvjestota je obljetnica francuske revolucije, le peuple, to je subjekt demokracije. Zato smo stavili suverenost slovenskog naroda, nenacionalističku liberalnu demokratsku formulaciju jer smo htjeli pokazati narodu da se radi o njemu, da se radi o osnovnim pravima i da imaju pravo reagirati. No kad je bilten izašao svi su govorili o suverenosti slovenske nacije i tako smo lansirali upravo onaj slogan koji je strateški preorijentirao pravac odbora, i u određenoj mjeri mi smo odgovorni za ono što se kasnije desilo. Objasniti ću i zašto smo koristili tu zloglasnu frazu, suverenost naroda. Suprotstavljali smo se vojsci; vojska je bila vrlo respektabilan protivnik – suparnik, pa smo znali da trebamo napraviti dvije stvari. Jedna je bila organizirati federalnu frontu, a druga uključiti važne dijelove postojećeg establišmenta u naše pokušaje. Nismo uspjeli ni u jednom pogledu; umjesto toga razvili smo narodnu frontu na nacionalističkim pozicijama. Jugoslavenska fronta nije se mogla razviti jer smo imali samo marginalne kontakte sa studentskim aktivistima iz 1968. itd., pa nismo stvarno mogli ući u pravi politički život na drugim mjestima.

Tu smo htjeli uključiti predsjedništvo republike Slovenije i proizveli smo lagani ulaz za njih tako da mogu djelovati unutar sigurnih, legalnih okvira, a još uvijek podupirati naš cilj. Vojni sud radio je užasne, brutalne pogreške u proceduri i kršenju ljudskih prava optuženika. Jedno od kršenja bilo je što nisu poštovali njihovo ustavno pravo da im se sudji na materinjem jeziku pa smo iskoristili priliku i rekli, dobro, ovo je prilika za predsjedništvo kojemu njihov ustav brani ljudsko pravo na teritorij, da intervenira, da brani to osnovno pravo optuženika.

A budući da smo htjeli postići narodni odaziv, sročili smo to u terminima narodnog suvereniteta, suvereniteta ljudi. Tako je iz taktičkog poteza koji ionako nije uspio uslijedila strateška preorijentacija naše politike.

U to vrijeme osjećao sam se vrlo loše i još uvijek mislim da je to bila velika pogreška. Imao sam puno problema s vlastitom savjesti kad je počeo rat u Hrvatskoj i osobito u Bosni jer to je bilo stvarno teško razdoblje naših života. Tada mi je Tonči Kuzmanič, drug, netko tko je bio uključen u isti pokret, rekao da smo odgovorni, ali nismo krivi. Možda je to svojevrsna slamka koja mi može pomoći. Odgovorni smo, ali još uvijek nismo krivi.

Janez Janša

- **Možete li nam reći nešto o događajima koji su uslijedili nakon suđenja Janši, kako se nacionalistička agenda nametnula kao jedan od integralnih elemenata cijelog pokreta slovenskog proljeća: na obje razine, na razini establišmenta i na razini samog pokreta, političkog subjektiviteta, što je naposljetku dovelo do istupanja Slovenije iz Jugoslavije?**

Jednom kad je odbor postao masivna organizacija imao je problema s praćenjem vlastitog smjera, naravno da je smjer bio potkopan, ali još uvijek smo pokušavali boriti se za ljudska prava, pravedna suđenja itd. unutar socijalističkog i federalnog okvira.

Naši partneri bili su mnogo jači i počeli su s nacionalističkom propagandom, no mi u samom odboru nismo se htjeli obvezati toj liniji, mislim vodstvo odbora bilo je kolektivno vodstvo, kolegij. Evo još jedne anegdote, ako mogu govoriti o tome, koja je ilustrativna: sastanak odbora za ljudska prava koji se održavao u svibnju 1989. Povremeno smo održavali masivne skupove da pritismo vlasti i imali smo od 25 000 do 50 000 ljudi što je prilično dostatno u lokalnom kontekstu. Vlasti su zabranile jedan skup i tada je liga socijalističke mladeži našla rješenje. Rekli su, pa ako je ovo naš sastanaka, a ne sastanak odbora, a mi smo legalni entitet, napraviti ćemo otvorenu sjednicu našeg predsjedništva s 50 000 ljudi. Prije početka sastanka, bio je to drugi skup koji je odbor organizirao, imali smo vrlo teške pregovore s našim partnerima, osobito s udrugom pisaca. Isprva im nismo htjeli dati da govore, u ime udruge pisaca, demokratskog saveza i drugih udruga koje su se počele formirati u to vrijeme i koje su bile liberalno-demokratske, a ne socijaldemokratske poput nas.

Tada smo postigli kompromis da ćemo na kraju skupa otvoriti tribinu za njih da mogu govoriti jer ne može se sprečavati ljude da javno govore kad se za to pravo bori. Znači održali smo naš sastanak, podupiremo Janšu i borimo se za pošteno suđenje itd. Zatim smo rekli: u redu, sad će govoriti naši partneri i potom je došao istaknuti pjesnik i napisao nešto što je završilo u povijesti kao majska deklaracija i to je bio secesionistički tekst. Mase su ga voljele jer je ta nacionalistička ideologija već bila materijalizirana u ideološkom državnom aparatu svugdje u obrazovanju. Kao član akademskog geta kojemu fali kontakt sa stvarnim životom toga nisam bio svjestan i opet sam dobio ono što sam zaslužio. I to je bio

kraj prve orijentacije odbora i početak nacionalističke jer su mnogi ljudi u kolektivnom vodstvu odbora bili prilično zadovoljni time. Bili su pragmatičniji, ne pravi nacionalisti već ljudi koji su imali druge interese poput biznisa, privatizacije itd. pa nisu marili oko tog ideološkog preokreta.

- **Kako je secesionistički zahtjev, nacionalistički secesionistički zahtjev za slovenskim suverenitetom ušao u službenu politiku i politiku establišmenta i zašto je taj ulazak bio tako osobito nasilan i eksplozivan unutar jugoslavenskog konteksta kao cjeline?**

U Sloveniji su secesionistički zahtjevi prilično kasno završili u službenom žargonu. Postojale su jake nacionalističke struje, slovenski nacionalizam je osebujan što znači da je čisti nacionalizam igrao katastrofalnu ulogu tijekom Drugog svjetskog rata, kolaboracionističku. Dakle slovenski nacionalizam nije bio vrlo popularan među širim masama ljudi, a tradicija jugoslavenstva vrlo je jaka u Sloveniji od ranog devetnaestog stoljeća. Nacionalizam je bio marginalan i tada iako je otvoreno branjen tijekom 1989., 1990. Prijedlog za istupanje i referendum u vezi toga stigao je iz socijalističkog saveza od jedne organizacije prethodnog partijskog režima, organizacije ujedinjene fronte koja je bila vladin posrednik prema većoj populaciji. A stigao je u jesen 1990. kad su prvi ekonomski rezultati demokratske i izabrane konzervativne vlade postali javni. To je bilo u listopadu 1990. kad je demokratsko izabrana konzervativna vlada stvarno imala problema s ekonomskim pokazateljima. Počelo se koketirati s idejom istupanja i u tom trenutku napisao sam komentar u kojem sam rekao da će raznijeti Jugoslaviju u komadiće jer imaju neuspješnu ekonomsku politiku, to je nesrazmjerno. To je bilo katastrofički, alarmistički kometar u to vrijeme. U Socijalističkom savezu političari su bili vrlo skloni svojim prethodnim aranžmanima, osjetili su trenutak i rekli, da, trebamo se koncentrirati na nezavisnu državu, ali s narodnom podrškom što znači referendum. Znači, referendum je konzervativnoj vladi ponudila opozicija, postkomunistička opozicija kako bismo rekli danas. Onda je naravno cijeli politički establišment srastao ujedinjen oko tog slogana nezavisne i autonomne države.

MOČNIK, RASTKO
Nismo krivi, ali smo odgovorni

UP&UNDERGROUND
Proljeće 2010.

- **Kako se zahtjev za nacionalnim suverenitetom povezao s idiomom ljudskih prava? I zašto je ta artikulacija osobito eksplozivna u jugoslavenskom slučaju kao cjelini?**

Na samom početku treba se reći da žargon ljudskih prava i građanskih sloboda nije igrao veliku ulogu u procesu stjecanja nezavisnosti ni u Sloveniji pa ni u Hrvatskoj. To je bilo nešto za prodati širem svijetu ili takozvanoj međunarodnoj zajednici. S druge strane, prava agenda novih političkih sila bila je ponovno uvođenje kapitalizma i privatizacije, denacionalizacije. Tako je logika ovog procesa djelovala nezavisno u korist teritorijalizacije prava na vlasništvo, bez obzira na ideologiju, koja je bila nacionalistička s nekim skupinama manje nacionalnima od drugih, ili većinom liberalno-demokratska što znači uobičajeni liberalni demokratski žargon, ljudska prava, građanske slobode itd. Bez obzira na ovaj ideološki spektar procesi su išli u korist rušenja Jugoslavije jer je na djelu bila osnovna transformacija društvenih odnosa. Dopustite da objasnim. U socijalističkoj Jugoslaviji vlasništvo nad sredstvima za proizvodnju bilo je društveno što znači da su sredstva za proizvodnju pripadala narodu kao cjelini, a to je značilo jugoslavenskom narodu. Pojedina poduzeća samo su upravljala ovim zajedničkim vlasništvom s radničkim sustavom samoupravljanja itd. Dakle, to je različito funkcioniralo u različitim kontekstima i sad nećemo ulaziti u to, ali kategorija društvenog vlasništva već je bila korak prema ukidanju vlasništva. Ako želite privatizirati to ne možete učiniti smjesta, a osobito ne možete to učiniti brutalno jer ljudima bi to vjerojatno smetalo, vjerojatno bi vidjeli da je socijalna država u opasnosti.

Način na koji se to dogodilo u Jugoslaviji bio je sljedeći: vlasništvo se najprije nacionaliziralo – budući da su tvorničke elite bile republičke elite, trebale su teritorijalizirati vlasništvo i kad su ga nacionalizirale, nacionalizirale su ga u republičkim okvirima. Dakle to je bio nezavisan proces uzimajući u obzir da narod ne bi volio biti izvlašten od onog za što je mislio da je njegovo tako da se vlasništvo prvo nacionaliziralo i to je bio nužan korak u procesu privatizacije koju su dalje provele lokalne političke i ekonomske elite na način da je zapravo nomenklatura preživjela. To je ono što se obično događa s revolucijama. Prilagođavanje bivše vladajuće klase novom historijskom ruhu.

- **No, zanimljivo je vratiti se razini same ideologije i zabilježiti skup paradoksa koji su artikulirani oko cijele epizode slovenskog proljeća i njegove rezolucije. U nekom smislu sve se okreće naglavačke: od ljudskih i građanskih prava dovedeni smo do ustrojstva nacionalne države, iz nenasilne politike završavamo u nasilnom činu istupanja i desetodnevnom ratu s Jugoslavenskom narodnom armijom. Kako biste objasnili ove paradokse? Kako biste objasnili i kako možete objasniti ovaj prijelaz od demokracije, univerzalnosti, pluralizma, nenasilja prema nasilju politike nacionalne suverenosti i istupanja?**

Imamo povijesni proces ili skup procesa koji počinje ljudskim pravima, demokracijom i univerzalnošću, a završava u etničkim sukobima, religijskim ratovima, nasilju i nacionalnim državama. To je teško objasniti, a osobito je teško zbog vrlo kratkog razdoblja transformacije. To je bio svojevrsni obrat, kvazi-trenutni obrat jednog tipa žargona, diskursa i praksi u vlastitu suprotnost. Moja hipoteza bi bila da ako se želi ponovo uvesti privatno vlasništvo potrebna je nacionalna država. Jugoslavija se tijekom socijalizma već razvila u smjeru gdje je nacionalna država unutar jugoslavenskog okvira više nije bila moguća. Nije bilo moguće ponovno uspostaviti predratnu Jugoslaviju kao državu unitarnog tipa postfrancuske revolucije. Jedina opcija bile su republike koje su zapravo već za vrijeme socijalističke federacije bile države.

Federalne republike bile su države u vrijeme jugoslavenske federacije; legalno ustrojstvo bilo je da federalne jedinice prenose neke od svojih nadležnosti poput vanjske ili ekonomske politike itd. na federaciju. No, one su bile punopravne države. Dakle, jedino legalno političko ustrojstvo koje je bilo dostupno za taj potez prema nacionalnoj državi bile su republike. S druge strane, republike kako su ustanovljene tijekom federacije po definiciji su bile demokratske države slovenskog, hrvatskog itd. naroda. To je bio francuski model, građanski model, uopće nije bio etnički. Slovenski narod bili su građani bez obzira na osobne pojedinosti. To je bilo buržoasko demokratsko, kako bismo rekli, načelo, a to još nije dovoljno da se postigne drastična promjena iz socijalističke države u kapitalističku. No, naravno da možemo razgovarati o prirodi jugoslavenskog socijalizma. Danas bih rekao da je to bila periferna socijalna država

sa snažnim elementima korporativizma, samoupravljanje je zapravo bilo korporativistični predmoderni sustav koji je doduše prilično dobro bio povezan s post-fordističkom organizacijom proizvodnje, malim jedinicama dobivenim iz većih tvrtki itd., no uspostavljenih ne iz ekonomskih razloga, već iz razloga prudonističke anarhične utopije; ne bi se smjelo zaboraviti da glavni ideolog jugoslavenskog samoupravljanja, slovenski mislilac Kardelj nije bio samo marksist već je imao i snažne elemente prudonističkog tipa anarhizma. Možemo raspravljati oko stvarne prirode jugoslavenskog sustava, no on je definitivno imao elemente solidarnosti, društvene odgovornosti, kontrole nad tržišnim mehanizmima ugrađene u svoj institucionalni okvir. Stoga se trebala promijeniti priroda tog tipa ustrojstva.

Federalne republike ustrojene tijekom jugoslavenske federacije nisu bile prigodno okruženje ili prigodna institucionalna osnova za transformaciju prema liberalnom kapitalizmu, privatizaciji i denacionalizaciji. Imale su previše elemenata društvene solidarnosti i fordističke socijalne države ugrađene u sebe. Dakle trebalo ih se reartikulirati u pogledu nasilnog zadatka koji se trebao postići, privatiziranja društvenog vlasništva, izvlaštenja populacije i uvođenja novih društvenih, tojest klasnih podjela. Trebali su jaki ideološki cement koji je pronađen u etničkom nacionalizmu, a ne u liberalno-demokratskom građanskom nacionalizmu. Liberalna retorika mogla se unutar ovog okvira zadržati do određene mjere, budući da je već djelovala u drugačijem kontekstu ne više u socijalističkom kontekstu gdje su solidarnost, preraspodjela itd. percipirane kao obaveze vodećih skupina nego u kontekstu gdje je liberalni demokratski žargon imao za učinak atomizaciju društva u osamljene pojedince. Dogodila se reartikulacija neke vrste anarhističke utopističke, no još uvijek birokratske socijalističke države prema liberalnoj kapitalističkoj situaciji gdje vrijedi Marxova kritika ljudskih prava iz njegovog ranog teksta o židovskom pitanju.

– **Možemo li se sad posvetiti događajima na Kosovu u 1988. i 1989.? Kako se sukob između srpske republike i albanske populacije odvijao na krajlježnici Miloševićeve antibirokratske revolucije?**

Problem Kosova je nešto što treba posebno objasnjenje. Kosovo je nerazvijena regija s malim izgledima da se razvije u bliskoj budućnosti i kao takvo ono je regi-

ja iseljavanja. Svatko tko može napustiti tu regiju, napustit će je. Tako je već desetljećima. Srpska nacionalistička propaganda krajem osamdesetih tvrdila je da Albanci istiskuju Srbe iz Kosova i mogli su ponuditi čvrste podatke kao dokaze svojoj tvrdnji. Brojke su bile točne, ali je objašnjenje bilo pogrešno. Nisu Albanci istiskivali Srbe iz Kosova, Srbi su napuštali Kosovo radi boljih prilika. Razlika između srpske i albanske populacije bila je u tome što su Srbi imali bolje obrazovanje, govorili su jezik koji je bio *lingua franca* diljem cijele Jugoslavije tako da su imali bolje prilike dobiti posao van Kosova. Lakše su mogli iseliti iz Kosova i svi su htjeli to učiniti. Albanci su imali slabije obrazovanje, slabije su znali srpsko-hrvatski i dobivali su samo slabije plaćene poslove, a osim toga, postoji tradicionalni protualbanski šovinizam raširen svuda po Jugoslaviji. Nedvojbeno je da je ova konstelacija rezultirala činjenicom da su Srbi napuštali Kosovo više od Albanaca. Postojao je još jedan faktor koji je djelovao u tom smjeru, a to je tip obitelji u ruralnim predjelima koje su uglavnom naseljavali Albanci, to je bila patrijarhalna obitelj što je značilo da je glava obitelji ili možda najstariji sin otišao i slao novac natrag obitelji. Žene i mlađi ljudi ostajali su u Kosovu, mladi ljudi koji su bili nezaposleni što znači rezervoar nemira i frustracije, a žene su držane kao kućanice i za proizvodnju djece. Znači imamo demografsku eksploziju unutar albanske zajednice i iseljavanje Srba, ne iz etničkih razloga, već iz tipičnih socioloških i ekonomskih razloga. Tome se nikad nije pristupilo na taj način. Albanska radna snaga bila je dobrodošla diljem cijele Jugoslavije jer je bila jeftina i pouzdana i moglo ju se mnogo bolje kontrolirati nego ostalo radnu snagu koja je govorila srpsko-hrvatski tako da je ova cinična pretpostavka razlog koji je učinio Kosovo i emigracijskom regijom i rezervoarom jeftine i kontrolirane radne snage.

– **Koji je bio kontekst u kojem su rudari Trepče ili Starog Trga ušli u štrajk? Koji su zahtjevi koje su u početku postavili albanski prosvjednici?**

Na početku to je bio samo još jedan radnički sukob... Rudarski štrajk u Starom Trgu bio je vrlo dramatičan događaj, rudari su većinom ili gotovo isključivo bili Albanci, uprava rudnika bila je miješana i sukob se razvio toliko otužno da su se na njegovom vrhuncu rudari spustili u rudnik i okupirali rudničko podzemlje. To je opasan i vruć rudnik tako da je to bio vrlo drastičan do-

gađaj i na početku to je bio tipični radnički sukob, radna snaga se buni zbog radnih uvjeta, niskih plaća i slično. Desilo se da je klasna razlika na Kosovu već pred neko vrijeme postala etničkom iz razloga koje sam prije objasnio. Ovaj sukob u Trepči, rudarski štrajk, desio se nakon što je na snazi na Kosovu već dugo vrijeme bilo stanje pripravnosti i to je bila čista represija snaga federalne policije protiv albanske populacije. Dočim je zahtjev albanske većine bila republika Kosovo, to nije bilo ništa izvan postojećeg legalnog okvira. Dakle represija je opet bila nesrazmjerna i treba se reći da su republike pritom surađivale, tamo je bio slovenski policijski kontingent kao i srpski, tako da nije bilo ničeg osobito albansko/srpskog do tada. Taj rudarski štrajk imao je vrlo snažni odjek u ostatku Jugoslavije, a osobito u Sloveniji. I opet je u Sloveniji nađen etnički ključ sukoba, sukob je reartikuliran u etničkom ili nacionalističkom ključu. Slovenski politički establišment održao je spektakularan skup u znak potpore rudarima i to je vjerojatno prva prigoda u kojoj su antikomunistička opozicija i postkomunistički establišment zajedno branili iste ciljeve, bila je to tribina gdje je predsjednik republike Kučan mogao držati antisrpski diskurs, a da to bude u redu jer je ukupni horizont bio podrška pravednoj borbi rudara. Taj je događaj reartikulirao štrajkove u Trepči i Starom Trgu u nacionalističkim terminima kao sukob između Albanaca i Srba. U to vrijeme razgovarao sam sa svojim prijateljima iz Prištine i rekli su da Slovenci rade prilično prljavu stvar. Jer koriste Albance za vlastiti protusrpski šovinizam u korist slovenske nezavisnosti. Intelektualci, moji prijatelji u Prištini smjesta su vidjeli kako je perverzna bila ta ideološka operacija. No, djelovala je, definitivno je djelovala, i od onda nadalje to je bio sukob albanske i srpske nacije i kao takav je verificiran od strane treće stranke, tojest, slovenskog političkog establišmenta.

– **Možete li nam više reći o drugoj strani, kako se Milošević uspinje na kralježnici političke krize artikulirane oko rudarskog štrajka? I kakav povratni efekt to proizvodi na elaboraciju srpskih nacionalističkih ideologa?**

Miloševića se portretiralo na različite načine. A uzorak u ovim pokušajima je klasičan i može se naći kod svih zlikovaca u povijesti. Jedan tip objašnjenja je psihološki i individualistički koji naglašava njegovu osobnu psihološku strukturu, njegovu patološku obiteljsku po-

vijest itd. Tako imamo svojevrsnog luđaka koji dolazi na vlast i tada sve odlazi kvragu. Drugi tip objašnjenja je sociološki i govori, pa, ovo je logični ishod srpske povijesti i njezinih osobitosti. Znači jedno je šovinističko, a drugo je fenomenologija ludila. Oni nisu proturječni jer kao sintezu možemo izreći da je samo u Srbiji mogao uspjeti luđak poput Miloševića. To je bio prevladavajući obrazac objašnjavanja i on je više fiktivan no što je analitičan. Moja interpretacija Miloševićevog uspona je da je on ambiciozna osoba i antipartijski aparatčik koji je živio u vremenima kad je partija oscilirala između tehnokratskog upravljanja i stroge ortodoksije. Odlučuje se za upravljačku tehnokraciju, dobar je bankarski tip, dobro govori engleski itd. i planira se uspinjati partijskom ljestvicom kao dobar aparatčik. U određeno vrijeme stiže njegov trenutak i on izbacuje staro vodstvo i preuzima moć. U to vrijeme stari boljševici koji su ga se htjeli riješiti dijagnosticirali su ga kao štetni element. Stari partijski kadrovi, ljudi koji su proživjeli mnogo toga, vide ga kao opasnog i trebaju ga ukloniti. I nakon uklanjanja Stambolića federalna partija dogovara da će ukloniti njega. U tom trenutku u pomoć stiže mladi drug, Milan Kučan iz Slovenije i spašava ga od tih ortodoksnih starih partijskih lisaca iz nepoznatih, no sigurno vrlo pragmatičnih razloga. Tako Milošević ostaje u partiji, ali još uvijek je pragmatik, još uvijek oportunist.

– **Možete li objasniti Kučana i Miloševića?**

Pa, Kučan je vodeća figura slovenskog komunističkog saveza, lige komunista, koji je obavljao važne funkcije u federaciji ne samo unutar partije, unutar federalnog parlamenta, on je bio i predsjednik predsjedništva Slovenije i slovenski predsjednik dva mandata. Uspio je spasiti Sloveniju od fenomena tipa Tuđman i njegovog zaista tvrdolinijskog nacionalizma tako da ima povijesna dostignuća. Branio je Miloševića tako da je Milošević mogao ostati na svojem položaju srpske lige komunista. Milošević ostaje na vlasti i oportunist je, čita znakove vremena i djeluje sukladno tome. U jednom trenutku igra na kartu antibirokratske revolucije, pokreta koji počinje u Vojvodini – usput, ovo vodi Mađar, manjinac, tako da to uopće nije etničko. Antibirokratska revolucija je nešto što se dešava u svakom rigidnom komunističkom sustavu s vremena na vrijeme, poput maoističke kulturne revolucije ili staljinističkih čistki kad je bio na vrhu politburoa, artikulira se prema pokretu masa i

Milan Kučan

pokušava kontrolirati kretanje masa. Kretanje masa u Vojvodini bilo je prilično opasno i proširilo se naprimjer u Hrvatsku, u Vukovar kao klasični radnički bunt. Vukovarski radnici u tom su trenutku marširali na federalne skupštine. Antibirokratska revolucija prijetila je da će se oteći kontroli i tu Milošević odlučuje da će s kosovskim problemom zaigrati na nacionalnu kartu i zaštititi populaciju, obične ljude, govoreći da nitko nema pravo da ih tuče ili će on napraviti sve što treba; ne čujem vas, ali mi ćemo napraviti sve što treba. On zasigurno ima određen demagoški populistički talent, no svoju karijeru usmjerava odlučujući od jednog do drugog koraka, nema određene ideologije, ni neke određene predrasude. No jednom kad je odigrao nacionalističku kartu, više ne može biti zagovornik federacije.

- **Možete li nam reći više o tome kako je Milošević koristio diskurs ljudskih prava u zadnjem slučaju same forme liberalnog ustava srpske države 1990. kao sredstva opoziva autonomije oblasti Kosova i opravdavanja nasilne represije albanskog neslaganja?**

Kad je Milošević počeo izgradnju nove srpske nacionalne države koristio je obrazac nametnut od međunarodne zajednice koji je tada bio moderan diljem bivšeg socijalističkog bloka. Iskoristio je liberalno-demokratski obrazac. I iskoristio ga je na rigorozan način, što znači na način francuske republike. Dakle strukturirao je Srbiju kao republiku, *une et indivisible* – jedinstvenu i nedjeljivu kao što je napravila i francuska revolucija. Znači, ako imate takvu vrstu radikalne građanske države, etničke autonomije, autonomne regije itd. strano su tijelo, tako da je Milošević progurao liberalno-demokratsku ortodoksiju do savršenosti i uspostavio građansku državu što znači da su svi jednaki bez obzira na etničku pripadnost. Što znači Srbi, Albanci itd. Naravno da je to bio dijabolični manevar i to je odmah značilo da Albanci više nisu jednaki budući da nisu imali nikakvu institucionalnu podršku za svoje zahtjeve i tvrdnje. Bila je čak i rasprava o ukidanju autonomije Vojvodini. Pod plaštem ovog radikalizma, liberalno-demokratsko građanskog tipa on je zapravo uspio uvesti autoritarnu državu. No, još uvijek ne izbjegavamo paradokse, Srbija je do određene mjere bila zaista jedina građanska država u određenom razdoblju jer kako je istaknuo moj prijatelj Boris Buden, u to vrijeme Srbija je bila zemlja s najvišom razinom nezavi-

snih medija na Balkanu, a vjerojatno i šire jer su međunarodne organizacije ljudskih prava, humanitarne, filantropske itd. institucije financirale nezavisne medije u Srbiji i definitivno su imali ideološki pluralizam što nije bio slučaj u Hrvatskoj, da ne govorimo na primjer o Bosni ili Bugarskoj. Naravno da to nije ništa značilo, u određenom trenutku u Srbiji moglo se reći bilo što, no bez koristi jer je država ionako bila autoritarna.

- **Kako možemo razumjeti tu vezu između diskursa koji se poziva na ljudska prava i demokraciju, nacionalističkog političkog programa i korištenja nasilja u ime obojeg? Je li referiranje na ljudska prava i demokraciju tek element pomodne poetske retorike ili govorimo o fundamentalnijoj vezi između politike i nasilja, između univerzalističkih političkih ideja i nasilja nacionalizma?**

Liberalno-demokratski model zaista funkcionira u nacionalnoj državi. A nacionalna država koja se tradicionalno razvila u zapadnoj Europi je monoetnička, što znači da potiskuje i marginalizira druge manjinske jezike, skupine itd. Njen ideal je jedna republika, jedna kultura, jedan jezik i monokulturalizam, monolingvizam. To u praksi nikad nije zaživjelo, a aranžmani potrebni da se bavi stvarnošću koja ne prestaje postojati nakon što su ljudi primijenili liberalno-demokratski model, ti aranžmani su drugačiji. I treba naglasiti da su pod socijalističkom Jugoslavijom aranžmani za manjine bili vrlo blagonakloni i da su važna pitanja bila prilično dobro riješena. Srpska populacija u Hrvatskoj bila je dio ustavnog okvira, talijanska i mađarska manjina u Sloveniji imale su vrlo dobre položaje, u Sloveniji su postojali dvojezični teritoriji, Slovenci su učili mađarski i talijanski, naravno, pomagalo je da su ljudi koji su dolazili iz tih regija obično bili informiraniji, obrazovani do određene mjere itd.

Uspjeh liberalno-demokratskog modela je da ga se nikad ne gura prema vlastitim granicama što stvara prostor za različite manipulacije. Može se igrati s pozitivnom diskriminacijom itd., no druga strana istog modela je da se uvijek dobijaju građani različitog tipa, nisu svi građani prvoklasni građani. Naposljetku, to je samo još jedan način klasificiranja i kontroliranja ljudi i za više detalja u vezi toga treba čitati Foucaulta.

Čisti liberalno-demokratski model nikad se ne ostvaruje, a osobito ne bi bio provediv u situacijama kad

država pokušava obaviti nasilne zadatke poput privatizacije, denacionalizacije što uzrokuje mnoštvo lokalnih sukoba. Naprimjer, ljudi koji su živjeli u stanovima društvenog vlasništva i plaćali stanarinu i mogli prenijeti te stanove svojoj djeci odjednom su postali najamnici u privatnom stanu, a privatni vlasnik može povisiti stanarinu i oni moraju otići.

Nema govora o prenošenju tog stana djeci. Dakle, imamo drastične promjene za velik dio populacije u polju.

Potrebna je snažna legitimirajuća ideologija, a liberalno-demokratska ideologija nema ovu mobilizirajuću silu, moć, tako da je potrebna snažnija droga, a to je etnička mržnja, to čak nije nacionalizam kakvog znamo iz devetnaestog stoljeća koji je liberalan, progresivan, kulturno produktivan, humboltovski, pluralističan. Tu je etnička mržnja, a velike društvene skupine koje su društveni temelj novih država u regiji Jugoslavije opisao bih kao identitarne skupine, ne kao nacije jer je nacija proizvod devetnaestog stoljeća – ona je pluralistička po definiciji, ona je spremnik u kojem se različite umjetničke produkcije i ideologije mogu nadmetati, politički pregovarati itd. Kad te etničke identitarne skupine uopće nisu tolerantne, ne samo da će etnički identitet izbaciti etnički različite, već će i kontrolirati one koji pripadaju istom etnicitetu: jeste li dovoljno dobar Slovenac, Hrvat, ili ne. Ako pobliže pogledamo procese, vidjet ćemo da je liberalno-demokratska retorika zapravo bila više izvozni proizvod nego društvena stvarnost u Jugoslaviji.

Uspostavljanje identitarnih makrosocijalnih skupina ima mnoge vrlo duboke učinke i zahtijeva vrlo važne društvene revizije. Jedan od uobičajenih procesa je revizija povijesti i ta revizija povijesti poprima dva glavna oblika, jedan je zaborav stvarnosti tijekom socijalizma i osobito stvarnosti političke borbe u socijalizmu, kad je naravno postojao samo jedan partijski sustav, ali je bilo drugih načina za političke sukobe, borbu i slično.

Kad se govori o komunističkom totalitarizmu kao paketu, zapravo se proizvodi amnezija progresivnih borbi tijekom socijalizma. Zapravo se priznaje birokratska teorija da je sve bilo bez sukoba i pod kontrolom. Nikad nije bilo. Tako se uplošnja bogatstva povijesti zadnjih pedeset godina. Druga velika revizija koja se događa je razdoblje Drugoga svjetskog rata. Tijekom drugoga svjetskog rata postalo je bjelodano da obični nacionalizam ima vrlo grešnu povijesnu ulogu, obični ili je-

dnostavni nacionalisti bili su četnici i ustaše i takozvani belogardejci u Sloveniji. Bilo je potrebno više da se organizira antifašistička oslobodilačka fronta koja je nacionalna i antifašistička oslobodilačka fronta, ali se borila i za transformaciju društva, imala je socijalističke elemente. To su komunisti iskoristili, preuzeli vlast i marginalizirali ostale skupine, iz očitih razloga. Komunisti su dvadeset godina bili zabranjena stranka i lako su mogli manipulirati i kontrolirati druge.

No, istina je i da se nacionalno oslobođenje ne može higijenski odijeliti od socijalističke revolucije ako se u obzir uzme predratna Jugoslavija koja je bila polukolonijalna periferna zemlja s ogromnim klasnim podjelama i uglavnom pod kontrolom stranog kapitala i posredničkih lokalnih elita.

Dakle, naravno da su komunisti iskoristili situaciju, preuzeli su vlast, brutalno su potisnuli druge komponente oslobodilačkog pokreta, no još uvijek je oslobodilački pokret bio autentično socijalistički ili bar sklon velikoj transformaciji. Znači to treba potisnuti, treba retroaktivno rehabilitirati čisti nacionalizam, što u slovenskom slučaju znači kolaboraciju. A kad se rehabilitira kolaboracija, to se radi istom antikomunističkom retorikom, opet sužavajući složenost antifašističkih napora, ponovo se uvodi stara retorika čiji su suvremeni učinci rasizam, ekstremni šovinizam, narodni odmetnici protiv Roma i svi ti protofašistički konkretni društveni oblici koje susrećemo danas.

Ova reartikulacija društvenih odnosa u ranim devedesetima koja je prva proizvela rat ili nekoliko ratova u Jugoslaviji još uvijek ima učinka čak i na mjestima gdje je bilo samo oružanih sukoba bez pravog rata, kao u Sloveniji.

Ova ista reartikulacija ima očite učinke na europsko ustrojstvo i ti efekti nisu homogeni. S jedne strane, vidi se novi europski regionalizam koji se proteže preko starih nacionalnih granica. To je slučaj u Istri i ti regionalistički pokreti imaju dobre ekonomske i društvene razloge jer postoje regije koje su uvijek na neki način bile integrirane čak i u vrijeme blokovske podjele Europe. Jugoslavensko-talijanska granica bila je vrlo propusna tijekom postojanja Jugoslavije i pomogla je Istri da postigne visoku razinu životnog standarda jer je bila u svojevrsnom simbiotskom odnosu sa sjevernom Italijom koja je jedna od najrazvijenijih regija Europe. Dakle imamo ove regionalizme koji naravno mogu postati fol-

kloristični i čak protofašistički, definitivno, no oni imaju snažne ekonomske i društvene formacije. S druge strane, zemlje poput Slovenije nisu ništa drugo doli regije unutar Europe, pa vodeće skupine u zemlji poput Slovenije trebaju razviti strategiju preživljavanja i tu vidim dvije struje preživljavanja za vladajuće ekonomske i političke elite.

Jedna je da se zadrži većina nacionalne ekonomije koju još možemo imati i u istom paketu zadrži ostatke socijalne države, to je smjer konzervativaca, ljudi koji žele imati stare vrijednosti, obitelj itd. i ulazi u veliki konzervativni europski projekt koji je ovdje katolički, no koji se populaciji sviđa jer želi obraniti ostatke nacionalne ekonomije, uključujući socijalne povlastice za širu populaciju.

Druga je liberalna, izravna liberalna opcija koja se u perifernim regijama paradoksalno prevodi u ustrojstvo posredničke najamničke klase. Oni koji koriste snažni liberalni žargon, globalni kapitalizam, slobodno kretanje itd. (ali ne za Bosance), zapravo se profiliraju kao agenti međunarodnog kapitala s lokalnim zaslugama, jer su posrednici, dakle to je najamnička klasa, to zapravo nije kapitalistička klasa i smiješan je paradoks ove situacije u tome što oni čija je retorika liberalna zapravo predstavljaju predkapitalističku klasu na periferiji, a oni čiji je žargon konzervativni arhaični žargon obitelji, boga, poštovanja itd. zapravo su promicatelji nacionalnog kapitalizma u njegovim današnjim mogućim granicama i ta dva uzorka zapravo su moguće budućnosti Europe, ili svojevrjne globalne Europe sa snažnim liberalnim kapitalom, no bez društvenih mreža za vlastitu populaciju s rastućim klasnim razlikama itd. ili svojevrjne konfederacije tih katoličkih, protestantskih, možda ponekad čak i islamskih zajednica koji produžuju tip kapitalizma koji se zapravo usmjerava protiv globaliziranog liberalnog kapitalizma. Sad karikiram, ali vidi se kako i ove male razlike na terenu imaju europski, ako ne i svjetski značaj.

— **Govori li nam dramatični razvoj raspada jugoslavenske države nešto o neodvojivosti nasilja od samog oblika Države, osobito od oblika liberalne demokratske države?**

Sve teorije države ističu nasilnu komponentu države. Postoje različite konceptualne strategije kako se nositi s nasiljem, no država je uvijek na ovaj ili onaj na-

čin povezana s nasiljem. U konkretnom kontekstu tranzicije država se, naravno, treba reartikulirati. Opisujem socijalističku državu kao državu klasnog kompromisa koja nije jasna poput socijalne države u zapadnoj Europi koja je također državu klasnog kompromisa, no još uvijek državu koja osigurava društveni mir i bazirana je na preraspodjeli nacionalnog bogatstva. Kad se ta državu klasnog kompromisa ili državu koja smiruje sukobe i proturječja transformira u nešto drugo, naravno da nužno na scenu uskače element nasilja. A državu koja treba promijeniti vlasničke odnose i klasnu strukturu društva naravno da je nasilna država. čak je i fizički nasilna jer seli ljude, poriče im određene privilegije na određenim mjestima gdje bi mogli živjeti i pridaje im nove uloge, nova mjesta, nove društvene dimenzije. Ovo je unutar sebe nasilna procedura, gdje državu s jedne strane treba primijeniti ograničavanja, a s druge strane kontrolirati eksploziju društvenog nasilja budući da se sukobi intenziviraju.

Veliko postignuće identitarne države nije samo to što postoji ideološka maska koja krije nasilne operacije nove države već i to što se identitarni diskurs nameće kao jedini mogući ideološki uzorak kroz koji se mogu artikulirati otpori ovim procesima. Opet imamo dijabolični stroj gdje je ta ista maska, fasada, jedini jezik u kojem mogu govoriti oni koji pružaju otpor. Znači imamo klasičnu situaciju povijesnog fašizma ili nacizma, gdje se frustracije narodnih masa artikuliraju kroz rasistički, šovinistički, netolerantni pa čak i brutalni diskurs.

— **Iz vašeg gledišta postoji prijelaz iz klasnog sukoba definiranog u društveno-ekonomskoj sferi u nasilje etničkih ratova u jugoslavenskom slučaju. Možete li objasniti je li uopće moguće objasniti određeni razlog takozvanih etničkih ratova u Jugoslaviji iz određenog determiniranog društveno-ekonomskog sukoba?**

Ako pokušamo objasniti jugoslavenske ratove u terminima društvene strukture tada postoje dva istovremena heterogena procesa koji rezultiraju etnifikacijom sukoba. Jedan je da se nove vladajuće klase, nova buržoazija, bivša nomenklatura, svi nazivi su prikladni, do određene mjere trebaju teritorijalizirati da se bogatstvo nacionalizira, privatizira, otuđi. To je jedan proces, proces strategija elita, budućih vladajućih klasa i tih dominantnih skupina. Drugi je proces otpor prema tom is-

tom procesu. Ljudi žele zadržati ono što smatraju svojim, žele obraniti socijalnu državu, socijalne povlastice, aranžmane preraspodjele itd. A jedini horizont je republika koju etnički definiraju dominantne skupine i sami ljudi koji se odupiru tome jer nemaju drugog jezika, jednostavno nemaju klasnog znanja o proleterskoj revoluciji ili kakva je god bila birokratska frazeologija njihovih tlačitelja u prethodnom razdoblju. Spomenuo sam dva glavna procesa, no vjerojatno bi jedan mogao zakomplicirati sliku.

- **Univerzalizam i partikularizam: cijelo odvijanje jugoslavenske drame obično se portretiralo u terminima ove vrlo grube redukcioniističke ukočene opozicije između univerzalnosti s jedne strane, slobode, demokracije, ljudskih prava, univerzalističkih političkih ideja. S druge strane, partikularnost, etnicitet, nacionalizam, partikularne povijesti, partikularni razvoj itd. Kako biste kritizirali ovu dominantnu intelektualnu reprezentaciju?**

Ova opozicija, koja je očito lažna, između univerzalizma i partikularizma, podsjeća me na stare rasprave tijekom socijalizma između birokratske autoritarnosti i pravedne spontanosti naroda. Imamo istu opoziciju koja pojednostavljuje i reproducira sustav kakav kest. Što je bilo disidentno – tijekom socijalizma, ali čak i u sovjetskom socijalizmu – što je jučer bilo disidentski odvažni slogan danas je službena partijska parola, a disidentske lamentacije su rutinski dio rituala partijskih kongresa. Ovdje imamo istu stvar. Okvir je identitarna zajednica, ustrojstvo je liberalna kapitalistička država, a legitimni diskurs je, ako mogu iskoristiti termin kojeg je uveo francuski sociolog Pierre Bourdieu, liberalni univerzalizam.

No liberalni univerzalizam funkcionira samo ako ga podupire država, i to je klasna država, nove države su mnogo klasnije nego prijašnje i ne treba se otići u Češku ili Bugarsku da se to vidi, to se može vidjeti u Francuskoj ili bilo kojoj drugoj zapadnoeuropskoj državi. One su mnogo jače klasno definirane, imaju mnogo manje oblika klasnog kompromisa ili smirivanja sukoba. A s druge strane, one su jedini jamci univerzalizma. To je klasična situacija. U Francuskoj klasni sukob danas poprima etnički oblik. I sve države koje su naslijedile Jugoslaviju utemeljene su na etničkom čišćenju. Od elegantnih ad-

ministrativnih čišćenja računalima u Sloveniji, preko etničkog čišćenja srpske populacije od strane oružanih sila Republike Hrvatske, preko paravojnih snaga paradržava u Bosni do naoružanih ljudi u Kosovu koji su izbacili nealbansku populaciju pod okriljem Ujedinjenih Naroda. Ustrojstva su osnovana na etničkom čišćenju no naravno da su sad sva liberalno-demokratska ustrojstva. Naravno da ne kažem da se taj liberalno-demokratski univerzalistički element ne bi mogao upotrijebiti u emancipacijske svrhe ili barem obrambene svrhe pod sadašnjim režimima.

Naprimjer, ako se želi integrirati bivšu jugoslavensku populaciju kojoj se zaniijekala legalnost u Sloveniji, skupinu koja se zove Izbrisani jer su izbrisani iz registra stalnog stanovništva, to se treba učiniti u ime liberalno-demokratskih univerzalnih načela i ne treba se zazirati od toga. Ako se želi braniti romsku populaciju u Sloveniji od skandaloznog tretmana koji im država nameće, opet se može pozvati na ustavna prava, univerzalna ljudska prava, njihovo pravo na obrazovanje i tako dalje. S jedne strane, naravno, tu je ta dijalektika nasilja države, osobito današnje liberalno-demokratske države. S druge strane, tu je snaga ideologije legitimnog jezika i zdravog razuma. Ne možete prići običnom čovjeku na ulici i reći znaš, Romi su ljudi poput tebe, ne bi ih trebalo tjerati iz svog grada, sela, itd. Treba reći, pa ovo su građani poput tebe, treba početi negdje. Postoji ta napetost da se ne bismo smjeli odreći ili izvestiti tih sredstava, ne bismo smjeli biti ljevičari.

- **Drugi ideološki paradoks koji možemo uočiti u povijesnom jugoslavenskom trenutku i posebno u postjugoslavenskom prostoru perversna je veza između diskursa i pojmova tolerancije i pacifikacije poput ljudskih prava s jedne strane, i s druge strane brutalnosti nasilja i rata. Samo odvijanje jugoslavenskih sukoba, a osobito NATO-ova intervencija u Kosovu paradoksalni su u tom pogledu. Što znači dati legitimitet ratu pozivanjem na ljudska prava?**

To je paradoks napadanja države, započinjanja rata u ime pacifizma i humanitarnosti ili uskraćivanja prava određenim skupinama u ime univerzalističke ideologije. Taj paradoks povezan je s ustrojstvom moderne države, modernog pravosudnog sustava i njegovih pravnih dodataka. Ako je moderna država jamac moder-

nog pravosudnog sustava, onda nema boljeg jamca pred-pravnim moralnim dodacima tom sustavu od ljudskih prava. Ljudska prava su izvan nadležnosti države. Upravo to elegantno ustrojstvo koje sačinjava postrevolucionarnu modernu državu i koja građanima daje pravo da se odupiru eventualnoj represiji takve države ima paradoksalne posljedice i efekte u postnacionalnoj eri.

Danas, instanca koja može zahtijevati nešto u ime univerzalnih načela, u ime *le droit d'ingérence*, prava na intervenciju, instance je koja ima moć i silu da to učini. Modernističko rješenje hobsovskog problema sad ide izravno u hobsovsku situaciju gdje najmoćniji ili najsnažniji određuje zakon za sebe.

To je bila NATO-ova intervencija protiv Savezne Republike Jugoslavije, a perverzna varijanta istog bio je ulazak Slovenije u NATO. Prije ulaska bila je ogromna rasprava, održan je referendum kojeg su dobili zagovornici. Odaziv je bio relativno nizak, 60%, i onda je 60% od tih 60% glasalo za, tako da to nije bila ni polovica ljudi s glasačkim pravom, no, bez obzira na to, bila je ta rasprava i zagovornici pristupanja NATO-u odigrali su na kartu koja je u osnovi bila rasistička. Rekli su, preko NATO-a ulazimo u civilizirani svijet, to je karta za pridruživanje stvarnom svijetu, civiliziranom, superiornom i onima koji žive u miru i blagostanju. U konkretnim terminima, to je bila odvrtna retorika jer je bila otvoreno orijentalistička, anti-balkanska i snažno obojana anti-terorističkom propagandom. Opet, pridruženje vojnom savezu odavilo se u ime mira, tolerancije, pa čak i blagostanja.

- **Općenitiji teoretski problem iza cijelog našeg današnjeg razgovora pitanje je odnosa između političkih ideja ili političkih pojmova i nasilja. Kako mislite da jugoslavenski slučaj portretira to pitanje? Je li jaz koji ovdje nalazimo između univerzalističkih političkih pojmova poput demokracije i ljudskih prava te nasilja i nasilnih radnji jaz koji se treba mjeriti u terminima retorike ili retoričkog izobličavanja? Ili bismo mogli reći i da nasilje predstavlja integralni element političkih pojmova u njihovom materijalnom postojanju? Možemo li reći da bi se u krajnjoj liniji i naše vlastite univerzalističke ideje i političke kategorije trebale mjeriti u terminima odnosa i povijesnih sila na kojima počivaju?**

Pravo općenito pitanje u vezi odnosa između ideja i nasilja, intelektualnih nastojanja i materijalnih procesa vječno je pitanje i kad je netko uključen u neki pokret koji se bori za pravedni cilj, sviđa mu se ideja da možda jezik ima svoje učinke, govor ima učinke, možda ideje mogu postati materijalna sila. Jer nema mnogo toga drugoga na raspolaganju.

Promatrajući jugoslavenske ratove unatrag postaje se skeptičniji i mudriji oko istog pitanja. Možda nije toliko dobro koliko točno da se ideje pretvaraju u materijalne procese i ponekad u nasilje. Možda nije toliko dobro što govor ima performativne učinke kao što je John Austin, oksfordski filozof, davno pokazao.

To je vječna rasprava i teško se odlučiti kako joj pristupiti. Lekcija koju bih ja izvukao iz jugoslavenske povijesti prošlih dvadeset godina bila bi slijedeća. Marx je tvrdio da ideje postaju materijalne sile kad ih usvoje mase. To je romantičnije gledište osobe koja je uključena u manjinski, ali pravedan pokret. Althusser je dodao trezvenije gledište i rekao: pa ideje ionako već imaju materijalnu egzistenciju u društvenim institucijama, u društvenim aparatima. Institucionalni život je i mnogo solidniji od svoje intelektualne strane, a u drugu ruku dostupan je idejama, propusan je jer nije ništa drugo doli materijalna egzistencija ideja. To smo trebali znati prije jugoslavenske tragedije jer tada ne bismo bili potcijenili protivnika, ne bismo potcijenili raspravu s nacionalistima, jer smo se grozili rasprave s tom vulgarnom populističkom mišlju koja se nije mogla mjeriti sa suptilnošću naših teoretskih dedukcija i za to smo platili tragičnu cijenu i zbog toga su patili drugi ljudi koji nisu imali ništa s našom intelektualnom predrasudom. Zato smo trebali to znati. I još uvijek trebamo imati na umu da su ideje materijalne sile i da se stvari mogu mijenjati jer društvene stvari nisu ništa drugo doli materijalna egzistencija ideja.

S engleskoga preveo David Tarandek